

MTBT KÖNYVTÁRI ADATLAP

nyilvántartási szám: 439

Szerző:	Mészáros Lázár
Cím:	Törökországi napló 1849 - 1850
Eredeti cím:	
Fordította:	
Kiadás helye és éve:	Budapest, 1999
Kiadó:	Zrínyi Kiadó - Terebess Kiadó
Oldalszám:	156
Nyelv:	magyar
Copyright:	Zrínyi Kiadó, 1999
ISBN:	963 327 324 2
HU ISSN:	
Elektronikus változat:	https://terebess.hu/keletkultinfo/egressy.html
Példányszám a könyvtárban:	1
A kötetet a Magyar-Török Baráti Társaság vásárolta 2020-ban	

Ács Tibor: Mészáros Lázár és hagyatéka

Rég nem került érdekesebb könyv az olvasó kezébe, mint a kortársai által "a legbecsületesebb magyar"-nak nevezett Mészáros Lázár 1849-50. évi törökországi naplója. Közismert, hogy Mészáros Lázár honvéd altábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja az 1848-49-es forradalmunk és szabadságharcunk egyik vezető személyisége volt. Történelmünk első honvédelmi miniszteréről a Nemetzőr 1848. május 27-i számának találó jellemrajza többek között megállapította:

"Hadügyérünk nem valami marcizális, mord kinézésű, s gőgös affektálás által magát neveltségessé tevő, kozákos főtiszt, hanem valódi humánus férfiú, eleven eszű, kedélyes ember, a szó legnemesebb értelmében hazafi vagy polgárkatoná. Ilyen hadügyér kellett nekünk."

A kortárs történetíró, Horváth Mihály 1865-ben Genfben megjelent "Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben" című művében a Mészárosról készített arcképvázlatában "szabadelvű" katonaként ábrázolta, aki "mindenből kitűnő, buzgó hazafias érzelmei, jellemének ritka becsületessége, tisztasága s egyenessége, a társas életben tanúsított kedélyessége, és a gyakran kedverítő humor, mellyel nyilvános szónoklatát fűszerezte, mindenek felett pedig a németes szellemű hadseregben töltött harminczöt évi szolgálatának daczára teljesen megőrzött magyar zamatú egyénisége által nagy mértékben kiérdemelte a közbecsülést és közkedvességet. Ellene soha, még akkor sem támadt ellenszenv, midőn később a hadsereg vezérletét alkalmilag többször átvévé, abban a szerencse kedvezésének nem örvendhetett."

Tagadhatatlan tény, hogy Mészáros Lázár, az 1848-49. évi szerepéről folyó vita ellenére olyan kiemelkedő, tudós katonánk volt, aki tetteivel, karddal és tollal írta be nevét történelmünkbe. A közelmúltban, kétszázadik születésnapja alkalmából, kelően méltatták életművét. Ám az is kétségtelen, hogy életének és működésének mind teljesebb feltárása és megismerése érdekében még sok a tennivaló. Ezért elfeledett törökországi naplója remélhetőleg nemcsak méltó emléket állít neki, hanem személyiségének és szerepének objektívebb értékelését, árnyaltabb és realisabb történeti arcképének kialakítását is elősegíti.

A Baján, 1796. február 20-án született Mészáros Lázár személyiségét számos körülmény formálta. Korán árvaságra jutott és négyéves korától tizenhét éves koráig egyik rokonától a másikig, iskolától iskoláig vándorolt, miközben olyan gazdag ismeretekre, élményekre és tapasztalatokra tett szert, amelyeket egész életében megőrzött. Mindez hozzájárult jellemének formálásához, és nem gátolta meg az egyéniségét átható kedélyesség, humor és ironia kifejlődését. A nem kis nehézségekkel terhes életutat bejáró köznemesi birtokos család fia, aki nagyon művelt, sokféle érdeklődésű, bölcselkedő hajlamú, szellemes ember volt, követhette volna a paraszti sorból nemessé és középirtokossá emelkedett apját a vármegyei ranglétrán. Másodéves "törvényhallgatóként" azonban jogi tanulmányait megszakítva a számára vonzóbb katonatiszti hivatást választotta. A 7. és az 5. huszárezred tisztje volt 1813. augusztus 1-jétől 1848. május 17-ig. Részt vett az 1813-14., az 1815. és az 1831. évi hadjáratokban, és elnyerte a "bátor és kezdeményező tiszt hírnevét". Radetzky tábornagy is felfigyelt az itáliai cs. kir. hadsereg egyik legtehetségesebb huszártisztjére; Mészáros Lázárt az ő javaslatára léptették elő 1845. október 20-án ezredessé és az 5. huszárezred parancsnokává. A híres hadvezér szerint "minden tulajdonsága megvan ahhoz, hogy békében és háborúban rátermett, rendkívül használható tábornokká váljon."

Katonai minősítései is kiemelik német, latin, görög, olasz, horvát, francia, angol nyelvtudását és elmélyült ismereteit az irodalom-, a történelem-, a földrajz-, a fizika-, a hadi, az orvosi és az agrártudományok terén. Fiatal tisztként Szlavóniában mélyült el a társadalom, a gazdaság, a hadügy és az irodalom tanulmányozásában, de szellemi fejlődésére legnagyobb hatással több, mint tizenhét esztendei itáliai tartózkodása volt. Első ismert hadtudományi művét 1823-ban írta és kiadásra szánta, de a munka csak 1849-ben, "Huszárok Kézikönyvecskéje" címmel jelenhetett meg. Állandóan élénk figyelemmel kísérte a magyar sajtót, a hazai reformmozgalmat, az országgyűléseket, és mint megírta "a nemzet, vagyis inkább a karok és rendek katona magyarosítási óhaját", Széchenyi István munkásságát és híres vállalkozásait.

Kevésbé ismert, hogy Mészáros Lázár a nagy eseményekben és változásokban gazdag reformkornak is az egyik karakterhordozója és jelképes alakja volt. Közéleti szerepvállalásához az első indítást Széchenyi adta. A társadalmi kérdések iránt érdeklődő Mészáros a hazai gazdaság és tudomány fejlesztése érdekében 1837 júliusától levelezésbe kezd Széchenyi Istvánnal, aki az ő javaslatára fogadta el, hogy a pesti gőzmalomot az itáliai melegnanói malom mintájára korszerű acélhenger-rendszerrel szerelék fel. A gróf Mészáros őrnagynak írt 1841. december 1-jei levelében kijelentette: "ha Ön nem volna, alkalmasint a Pesti Hengermalom sem jött létre". A hazai vezető körök 1842 tavaszán ismerik meg személyesen, ekkor kerül szorosabb kapcsolatba többek között Deák Ferencsel, Eötvös Józseffel, Klauzál Gáborral, Toldy/Schedel/Ferencsel. Kossuth Lajos is felfigyelt a Pesti Hírlapot előfizető huszár törzstisztre. Ezután több mezőgazdasági témájú írása jelent meg a Magyar Gazda című lapban, az első az 1842. szeptember 25-i számban a következő szerkesztői megjegyzéssel: "Mészáros Lázár cs. k. őrnagy tisztelt hazánkfia felvíván polgári hivatását, olaszországban tartózkodását arra fordítja, hogy a mezei gazdaság és ipar területén mind azt, ami hazánkra nézve érdekes lehet, összegyűjtse, s Egyesületünk által hazánkkal közölje." Hogy ez szívügye volt, bizonyítja a neves filozófussal, Szontagh Gusztáv nyugállományú századossal, az MTA rendes tagjával 1843-ban megkezdett levelezése a dinnyetermesztésről és más problémákról.

Mészáros pályájának jelentős állomása volt 1844 decembere, amikor előléptették alezredessé, és a Magyar Tudós Társaság XV. nagygyűlésének december 21-i ülésén "mint a magyar ügy apostolát Lombardiában" Széchenyi, Eötvös, Vörösmarty, Schedel/Toldy/ és még 13 neves akadémikus ajánlására megválasztották levelező tagnak. Az MTA kisgyűlés 1845. október 28-i ülésén választák fel a hadügyi reformgondolatait közreadó "A katonaságról" című székfoglalóját. Ebben sok kűtfőből és forrásból merítve, saját tapasztalatait is felhasználva, mutatta ki a Habsburg-birodalom torz hadügyi szimbiózisának¹ és az ősi magyar honvédelmi rendszernek a visszasságait. Elmélyülten vizsgálva fejtette ki a társadalom és a háború összefüggéseit, a hadsereg jellemzőit és szerepét kora átalakuló világában, a Habsburg-birodalomban és a Magyar Királyságban. A lőpor/tűzfegyver/ és a sajtó/könyv/ fejlődéstörténetét kereszttűl vizsgálja fel az emberiség életében a háború és a hadsereg szerepét. Álláspontja szerint a népeknek, a nemzeteknek és hazájának "új és más módokról kell gondolkodni, miképen alkottassék egy jobb lét." És Fourierre hivatkozva vonja le új tételét, hogy a hírhedt "Ha békét akarsz, készülj a háborúra" - stratégiát fel kell cserélni a "Ha békét akarsz, készülj a békére" humánusabb stratégiára. Mészáros nemcsak pusztá tanáccsal vagy érveléssel próbált gyógyítani, hanem egész lényével, derűjével is. Minden szava állandó utalás és figyelmeztetés a józan ész, a belső egyensúly, az illúziótlan valóság parancsaira. Am a kritikus mondanivaló, a meghökkenítő honvédelmi és katonai reformjavaslatok miatt az MTA vezetése nem adta közre a magyar hadtudományi irodalomban előkelő helyet elfoglaló értekezést az Évkönyveiben. Előjárói pedig figyelmeztették Mészáros Lázárt, a cs. kir. hadsereg egyetlen olyan ezredparancsnokát, aki hazája tudományos akadémiajának levelező tagja volt, hogy ne foglalkozzon hadtudományi kérdésekkel. Ettől kezdve került a hadügyi és katonai témák vizsgálatát, leveleiben tudósbarátainak nem egyszer kijelentette, hogy tollát használhatja, "csak ne katonai dolgokra", mert "a katonának nem szabad oly életbevágó kérdésekről beszélnie nálunk, és nem nyílt szissakkal". Az akadémiai és baráti rendszeresen tudósította a korabeli európai új tudományok eredményeiről, és hasznos javaslatokat tett meteorológiai szolgálat létesítésére, a mezőgazdaság, a pszichológia, a pedagógia és egyéb tudományágak hazai fejlesztésére. Leveleiből az is kiderül, előre látta, hogy az európai országokban és a Habsburg-birodalomban felhalmozódott sokféle ellentét forradalmakhoz és fegyveres felkelésekhez fog vezetni 1848 elején.

Közismertek az 1848. márciusi magyar forradalom és a pozsonyi országgyűlés eseményei, Mészáros Lázár hadügyminiszteri kinevezésének körülményei. Itáliai szolgálata miatt - noha 1848. április 7-én kineveztek miniszternek -, nem vehetett részt a kormány 1848. április 11-dikén kezdődő munkájában. Bathhány Lajos miniszterelnök csak nagyon nehezen tudta kiharcolni a május 7-i királyi kéziratot, amely Mészáros utasította ezredének átadására és tárcájának átvételére, ami 1848. május 23-án esküjének letételével hivatalosan megtörtént. Hadügyminiszterként 1849. április 15-ig működött, majd ideiglenes miniszterként 1849. május 6-ig tevékenykedett. Az első felelős magyar kormány legtöbb gonddal küszködő minisztériuma a hadügyminisztérium volt, mivel az önálló honvédelem veszélyeztetette leginkább a birodalom egységes katonai szervezetének fennmaradását, amelyben a Habsburgok uralmuk megőrzésének legfontosabb eszközt látták. Mészáros Lázár nagy aktivitással végezte a hadügyi irányítást és szervezést, bár mint megjegyezte, számára "a minisztériális élet a szolgaságnak szolgálása vala". Sokszor kellett válság helyzeteket megoldania. Iratok sokasága bizonyítja, hogy jelentős szerepe volt a hadügyminisztérium illetékességi és hatáskörének következetes érvényesítésében. Az 1848. évi törvények alapján a vitás katonai kérdésekben rendszeresen és bátran kiállt "az osztrák hadügyminisztérium törvényellenes követeléseivel" szemben "Magyarország törvényes jogainak megőrzéséért".

Júniusban szülővárosa, Baja, országgyűlési képviselővé választotta. A miniszterek közül Mészáros volt az egyedüli, aki 1848 augusztusában személyesen is találkozt a választóival, és megköszönte bizalmukat. Az első népképviselői országgyűlésben a gyakran napirendre kerülő hadügyi kérdések és interpellációk miatt ő lett az egyik legtöbbet szereplő miniszter. Az egyre súlyosabb katonai helyzetben az ország védelme érdekében a korszerű európai elveket figyelembe vevő törvényjavaslatot dolgozott ki. Az 1848. július 3-ára elkészült törvénytervezet 200 ezer katonára, ebből 40 ezer újonc azonnali kiállítását irányozta elő. Ismeretlen az a tény, amiről a hadügyminiszter két (1848. július 4-ei és 6-ai) hivatalos levele tanúskodik, hogy a törvényjavaslatot maga akarta a megnyíló új parlament elé terjeszteni. A minisztertanács azonban úgy döntött, hogy a törvényjavaslatot Mészáros Lázár helyett Kossuth Lajos pénzügyminiszter mint a kormány szószólója terjessze elő. Úgy is történt. A képviselők Kossuth sokat idéztek, 1848. július 11-ei híres beszéde alapján fogadták el a tervezetet. Maga Mészáros hadügyminiszter a július 21-i ülésen nyújtotta be a szükséges katonai erő kiállításáról szóló törvényjavaslatot, amely akkor már heves vitát váltott ki. A tervezetet indokló 1848. augusztus 16-i beszédében Mészáros azt a felfogást képviselte, hogy amit lehet, fel kell használni "a régi katonai rendszerből", valamint hogy a hadügyi gyökeres átalakításához és a magyar hadsereg megszervezéséhez "idő kell, mert ha jól meg nem főzi az ember, hát kőfic lesz belőle." Ettől kezdve sokan kőficnak hívták Mészárosot. A képviselőház 1848. augusztus 26-án (a felsőház 29-én) elfogadta az 1848. évi törvényt a mozgó hadseregről, amit a kormány és a nemzet meg is valósított, bár a király nem szentesítette. A törvény szabályozta a hadkötelezettség rendjét, a szolgálati időt és a hadsereg működésének minden lényeges területét. A 40 ezer újoncból 10 ezret a seregredek 3. zászlóaljába, 30 ezret pedig az új honvédszászlóaljába osztottak be.

Mészáros Lázár "a hadügyminiszteri síkos lovon" ülve (idézet tőle) mindig végrehajtotta az országgyűlés és a kormány - akár álláspontjától is eltérő - döntéseit. Nemegyszer hangoztatta, hogy ő hadügyminiszteri szerepkört vállalt és nem hadvezért, amire személyi tulajdonságai miatt kevésbé alkalmas. Amikor bizalmatlansági válság alakult ki a sikertelen 1848. augusztus 19-ei Szenttamás elleni második támadás következtében, az országgyűlés és a kormány határozatára leutazott a délvidéki hadszíntérre, noha az volt a véleménye, hogy az egyre súlyosbodó helyzetben a horvát és szerb katonai fenyegetéssel, lázadással szemben többet tehetne, ha hatáskörét hivatalában maradvá gyakorolhatná. 1848. augusztus 27-től szeptember 27-ig a déli mozgó hadsereg ideiglenes parancsnoka, ez idő alatt, bár a harmadik szenttamási ostrom is eredménytelen maradt szeptember 21-én, megakadályozta a mozgó hadsereg felbomlását és a szerb felkelés térnyerését. A szeptemberi kormányválság alatt tárcájának megtartásával, a távolból is rendszeresen kiadott rendeleteivel és utasításaival hozzájárult a magyar csapatok Jellasic hadseregével szemben szeptember 29-i pákozdi győzelméhez.

Amikor 1848. október 1-jén visszatért a fővárosba, az országgyűlés azonnal megválasztotta az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának. A gyökeresen megváltozott katonapolitikai körülmények között Mészáros hivatalában, mint kijelentette, "szorgalmas napszámosként" intézkedett, rendelkezett és dolgozott a hadügyi újjászervezésért. Naponta rendeletek tucait adta ki a hadsereg fejlesztése érdekében. Hadügyminiszterként nagy ösztönző hatást gyakorolt a hadseregére és különösen a parancsnoki karra. Kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a politikai, személyi és kormányzati problémák, ellentétek és éles viták dacára 1848. december elejére létrejött az egységes nemzeti hadügy és irányító szerve, a honvédelmi minisztérium és az új nemzeti tömeghadsereg - a magyar honvédség. Az országgyűlés december 11-én (a felsőház 29-én) fogadta el Mészáros Lázár törvénytervezetét a katonai felsőoktatás korszerű szervezetének és működésének létrehozásáról. Az 1848. évi törvény a Magyar Hadi Főtanodáról a korabeli európai normák alapján szabályozta a felsőfokú magyar tisztképzés minden lényeges kérdését. A Magyar Hadi Főtanoda első évfolyama 1849. január 7-én kezdte meg a munkát.

Tagadhatatlan, hogy ebben az időben Mészárosnak a hadügyi több alapkérdésében heves vitája támadt Kossuth Lajos OHB-elnökkel, amiért le kívánt mondani, noha a lépés az ellenséges invázió kezdetén beláthatatlan következményekkel járt volna. Így Kossuth, az OHB és a sok képviselő mindenképpen el akarta kerülni a hadügyminiszter lemondását, ezért rábeszélélték Mészárosot, hogy vállalja el a felső-magyarországi mozgó hadsereg főparancsnokságát. Az 1848. december közepi osztrák általános támadás dramái helyzete nehéz választás elé állította Mészárosot, aki nehéz lelki tusa után, szembeteggyel küszködve, tárcáját és OHB-tagságát is megtartva elfogadta a Schlick-hadtesttel szemben álló mintegy 10 ezer fős kiképzetlen és hiányos fegyverzetű, szervezetenlen hadsereg parancsnokságát. Eleinte kudarcook kísérték. Az 1848. december 28-i eredménytelen szikszói ütközet után 1849. január 4-én sikertelenül támadta meg Schlick tábornok sorkatonákból álló, létszámban ugyan alig kevesebb, de jól kiképzett és felszerelt, védelemre berendezkedett csapatait, hogy felszabadítsa Kassát. Ezután erőlyesen felszámolta a kudarc következményeit, majd január 14-én átadta a parancsnokságot Klapka ezredesnek és Debrecenbe utazott, ahol felajánlotta, hogy lemond. Az OHB most se fogadta el a lemondást.

Mészáros Lázár erre 1849. január 16-án a következőket írta az OHB-nak: "... látván azonban hogy léköszönésem a Hazát több hasznos vezérek és vezénylőkötől fosztaná meg, úgy a körülmények csak kissé jobbra fordultáig is hivatalomat megtartandom." De kikötötte, hogy tudta nélkül nem küldhetnek utasításokat a hadseregnek. Csányi László joggal állapította meg január 18-án Kossuth Lajosnak írt levelében, hogy a súlyos katonai helyzetben hadvezéri kudarcra ellenére "Mészáros megmaradása igen jó, ő egy ragasz a sereg és a nemzet között". Mészáros újjászervezte a hadügyminisztériumot és biztosította a honvédség sikeres felkészítését az ellentámadásra. Önálló miniszteri tevékenységét azonban gátolta az a körülmény, hogy Kossuth Lajos az OHB elnökeként sok jelentős katonai ügyben megkérdésze vagy tudta nélkül intézkedett. Ezért Mészáros 1849. március 31-ei levelében bejelentette Kossuthnak: "április 15-én túl ezen személyem lealacsonyításával párosult hivatalomtól annál inkább is megválnom engedni kérem, minthogy akkoráig hazánk ügye jobbra fordulhat". A honvédsereg közsímet áprilisi győzelmei igazolták Mészáros helyzetértékelését, 1849. április 14-én az országgyűlés kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását. Mészáros Lázár másnap a képviselőházban lemondott tárcájáról, hogy mint "egyszerű polgár és bajai követ" munkálkodjon a hazáért. Az országgyűlés megszavazta hadügyminiszteri érdemeinek megörökítését és altábornagyi előléptetését. Az ügyeket ideiglenes hadügyminiszterként május 6-ig intézte.

A korabeli iratok és hadi események híven érzékeltetik, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter a lehetőségekhez képest teljesítette kötelességét, és minisztériuma kormányzserként és főhatóságként irányítója és szervezője volt a magyar honvédsereg megteremtésének, felfegyverzésének, kiképzésének és hadviselésének.

Májusban és júniusban Mészáros Lázár altábornagy a katonai nevelőintézetek főfelügyelőjeként a Magyar Hadi Főtanoda újból megnyitására és a 14 katonai nevelőintézet zavartalan működéséért, az egész magyar tisztképzés reformjának végrehajtásáért szállt síkra. 1849. június végére azonban az osztrák és orosz hadseregek támadása következtében válságos katonai helyzet alakult ki, amelyből a kiutat a minisztertanács egy Tisza-Maros-szögi erőösszpontosítással végrehajtandó ellentámadásban látta. E sokat vitatott haditervet úgy kívánták megvalósítani, hogy tiltakozása ellenére Mészárosra erőltették a "fővezérséget". 1849. július 1-jén Mészáros Lázár altábornagot kinevezték "a nemzet hadseregei fővezérének", de működése számos ok és tényező következtében nem járhatott sikerrel a viharos gyorsasággal változó és nehezen befolyásolható hadi események közepette. A császári és cári túlerő miatt a honvédsereg számára a csaták és ütközetek sorra kedvezőtlenül végződtek. Mészáros Perczel tábornok engedetlenségére és más okokra hivatkozva lemondott a fővezérségről. Tiszttét július 31-én Dembinski altábornagy vette át, őt pedig mellé rendelték vezérkari főnöknek. Köztudomású, hogy az 1849. augusztus 9-i vesztes temesvári csata, az aradi hatalomátadás és a világosi fegyverletétel a magyar szabadságharc tragikus végét jelentette. Mészáros nagy hibának tartotta a temesvári csatát, és a vereséget a mohácsi csatavesztéshez hasonlította, mint írta: "Augusztus kilencedike az elhamarkodott megütközés miatt szintén oly gyászos napja lett a magyarnak - csakohgy dicstelenebb -, mint a mohácsi."

A megtorlás elől Mészáros Lázár Dembinski társaságában 1849. augusztus 14-én átlépte a határt a török birodalomba menekült. Ezzel lezárult a szabadságharcban betöltött szerepe és működése, melyről a számkivetés éveiben mindig visszafogottan beszélt. Legjobban azt fájlalta, hogy minden erőfeszítése dacára, mint írta "kedvenc gyermekét a Ludoviceumot, hol paradiosmot akartam a fiatalságnak teremteni" csak rövid ideig sikerült működtetnie. Az első magyar felsőoktatási katonai intézményt, a Magyar Hadi Főtanodát olyan jelentősnek tartotta, hogy kijelentette: "Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s ha valaki idézően s megemlítvén nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti - a többi egy füttyt sem érven -, az a feledékenységek bizvást átengedheti."

A török földre került Mészáros 1849. augusztus 14-től 1851. május 18-ig kitartó internálásának fő állomásai Vidin, Sumla, Brussza és végül a kis-ázsiai Kutahia volt. Az internálásból kiszabadulva 1851 júniusától 1853 augusztusáig Angliában, Franciaországban, majd ismét az angliai Jersey szigetén élt. Távollétében a pesti cs. kir. hadbírósgazdát ítélete alapján 1851. szeptember 21-én az Újépület mögötti Faraktár téren végrehajtották kivégzését, in effigie^[2], jelképesen felakasztva 35 társával együtt. Mészáros 1853. augusztus 23-án letelepült az Amerikai Egyesült Államokban, ahol sikertelen gazdálkodás után házitanítóként dolgozott 1858. október 15-ig. Miután az amerikai állampolgárságot megkapta, elhunyt Svájcba, hogy ott elfoglalja Puky Miklós genfi nyomdájában állását, de közben megbetegedve az angliai Eywoodban 1858. november 16-án elhunyt. Az ismert magyar tábornok és tudós katona haláláról megemlékeztek az angol, francia, német és más külföldi lapok, de hazájában is meggyászolták.

Első hadügyminiszterünk életútját az bizonyítja, hogy magatartását és tetteit mindig a hazaszeretet, a nemzet haladásának és az ország fejlődésének szolgálatá irányította. Az elmúlt időszak kutatásai és a megjelent munkák eredményeként az első felelős magyar kormány honvédelmi miniszterének élete egyre világosabban bontakozik ki előttünk. Ez így van annak ellenére, hogy az életmű bemutatása pontosabb, érdekesebb, színesebb lehetne, ha 1813 augusztusától 1848 decemberéig vezetett naplói nem veszték volna el. Igazolják ezt az 1820 és 1848 között írt és megmaradt levelei és munkái, 1848-49-es működésének iratai. Gyulai Pál az 1849 és 1858 közötti írásos hagyatékának elemzése alapján azt emeli ki, hogy Mészáros Lázár könnyű huszárdolmányba alant "kitűnő írói tehetség lappang".

Mészáros Lázár száműzetésben írt több művében utalt arra, hogy naponta készített naplójegyzeteket, és még önéletrajzában írásába is belefogott. Közreadott és torzóban^[1] maradt életrajzában, amelyet ötvenhat éves korában tett közzé, megemlíti: "Az igaz, hogy előzetl harminc évvel már megkezdtem egyszer életem leírását, de abban születésemig sem haladtam, midőn félbehagytam." Am még ennél is fontosabbak emlékiratának árukkodó sorai, amikor annak első kötetében három helyen is utal naplóinak genezisére^[1] és elvesztésük történetjére. Először egy bekezdés erejéig foglalkozik velük, mint írja: "Szokásom volt ugyan a különösen történelembe vágó eseményeket feljegyezni, hanem a miniszteriális járómban hanyagbav kezdék lenni, örülvén, ha este megszabadulhattam. A véletlen szintén elkedvetlenített, mivel háromszor kezdém jegyzeteimet 1813-tól, azaz nyilvános életbe lépésemről fogva, s mindannyiszor elvesztém vagy elemek, vagy háború által. Az utolsót legjobban sajnáltam, nem a veszteségért magáért, hanem azért, hogy amit távollétemben Kassán az osztrákok bántatlanul hagytak, azt honfitvereink, talán legtitkosabb helyeni használatért elrontották, amit mondják, vagy elsínkófáltak.

Azonban újra kezdtem mindig, hanem meddig?"

Mikor Mészáros emlékiratában leírja az 1848. augusztusi eseményeket, a pontos dátumokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy "bizonyosan nem tudom, mivel jegyzékem december 15-i kirándulásomnál Budán maradtak, hol többé meg nem találtam." Memoárjában később még egyszer hosszabban sajnálkozik életéről készített napi feljegyzéseinek elvesztéséért; "így p. o. az által, hogy életem leírása eszmélkedési időm óta a francia háború végeztével 1816-ban szlavóniai életemmel egy záporosó, s az által, mivel otthon nem voltam, 6 heti vesztéggel a lábában penésze vált. - 1826 óta egész 1848-iki olasz forradalomig Milánóban vesztett minden más irattal, a magyarhoni pedig a budai ostrom alatt, midőn honvéd jó barátaim jobbnak tartották lakomat egészen kizsákmányolni és magukévá tenni, szinte elvesztett, s így egy más jellemű is megunta volna az újakezdést, midőn jövőjét nem előtte hanem hátul látta, mint ezen a mai más elbeszélő, tehát váltunk." Am az elvesztett naplóinak sorsáról a legrészletesebben egyetlen megmaradt naplójának, a törökországi napló első, 1849. december 31-i feljegyzésében olvashatunk.

Mészáros Lázár életem utolsó időszakából, száműzetése nehéz éveiből gazdag irodalmi hagyaték maradt fenn. Törökországi naplójából egyértelműen kiderül, hogy Kutahiában^[1] kezdte meg 1848-49-es visszaemlékezéseinek írását. Ezt bizonyítja 1850. április 22-26-i feljegyzése, mely szerint: "Egészségem még mindig rossz, nem vagyok képes gondolkodni, miniszteriális életem leírása gyéren halad és talán soha sem végeztetik be." De erre utal az 1849-50. évi napló végén található kiegészítésben is, amikor leírja egy-egy tavaszi és nyári napját Kutahiában, megjegyzi, hogy reggel kilencről fél egyig "Munka, történetírás, török nyelvtanulás, olvasás mily könyvekhez jutni lehetett." Az "Olvasmányok jegyzéke 1850., Törökthonban" című részben pedig kijelenti: "Midőn Kiutahiába értem az első hó szinte betegséggel telt el. Azután miniszteriális életrajzom mellett, mi gyéren haladót, és mit legkedvetlenebb tárgya mellett mégis végezni akarák, más könyvekre is került sor." Mészáros emlékiratai úgy készültek, hogy azokat részben maga írta le, másrészt lediktálta állandó segítőjének, Katona Miklósz ezredesnek.

Visszaemlékezéseinek utolsó kiegészítéseit, javításait 1852 januárjától az angliai Jersey szigetén végezte el. Erről unokahúgának, Szutsics Amáliának írott, 1852. szeptember 7-i levelében így számolt be: "Kilenc órákor már egészen kész »memoirejaimból«^[1] mosogatom ki a foltokat, mely emlékiratoknak halálom után arról kellend szólniok: hogy én semmi egyéb nem voltam mint csupán becsületes ember. Ez 12 óráig tart". Az emlékiratok kézirata bizonyítja, hogy Mészáros nemcsak stilizálta mondanivalóját, hanem sok részt át is fogalmazott, jelentős szövegrészeket pedig kihúzott. Joggal írta "Történeti töredékek egy miniszteriális életről" című kézirata első részében: "Azonban aki e sorokat olvashatja, tudja, hogy más gondolatát vagy felfogását utánozni nem akartam, és tudja azt is, hogy mi e papíron áll, az az enyém - akár jól akár rosszul van is írva - de az enyém." Ennek a meggyőződésének ad hangot akkor is, amikor 1853 februárjában Szemere Bertalannak írt levelében kijelenti: "Én még egy külföldön írt könyvet hazánk eseményeiről nem olvastam, nem is olvasandok. Én megírtam a magam emlékiratait s abba mit sem akarok változtatni, azért gyomromat nem terhelem."

Ebben az időben Mészáros Lázárnak óriási élményt jelentett és irodalmi munkásságához is ösztönzést adhatott, hogy menekülttársaival hetente kétszer az estét a híres francia írónál, Viktor Hugonál töltötte, aki ekkor szintén Jersey szigetén élt. Valószínűleg a találkozás hatására, - miután már befejezte az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeiről, politikai és katonai alakjairól, valamint saját élményeiről és szerepéről szóló "Történeti töredékek egy miniszteriális életről" című terjedelmes emlékiratait - még ott a szigeten, 1853 tavaszán kezdte el írni "Egy emberi élet töredékei" című, befejezetlenül maradt életrajzát. 1853 augusztusában Amerikába utazva abbahagyta az írást és csak 1854 júniusában kezdte el újra az amerikai New Jerseyben, majd újból megszokás után 1856 januárjában folytatta Flushingban. Az önéletrajzából addig kék fejezet készült el, és különösen a gyermek- és ifjúkoráról szóló, humoros életképekkel, családii jelenetekkel, világnézetét bemutató eszmefuttatásokkal tarkított első fejezet az érdekes. Aztán harmadszor is félreterette és csak 1858 márciusában vette elő a kéziratot, és újra elolvastva nagyon elégedetlen volt a második fejezettel, mert mint írta: "igen unalmasnak mutatkozik, s végre mivel lehetetlennek látom azt mit vesztettem helyrehozni, s jó humorral körösztiltül spékelnii a közönséges életet, eltökéltem félbehagynii, s így áldást vetvén reá eltemetém örökre."

Emlékiratai és önéletrajza mellett Mészáros irodalmi hagyatékának értékes részét képezi az 1850 és 1858 közötti igen kiterjedt levelezése. Ezekben a fennmaradt levelekben neves személyiségeknek és ismerőseinek, közeli barátainak és rokonainak számolt be a vele történetekkel és fejtii ki gondolatait, állásfoglalásait a legkülönbözőbb kérdésekről. Mészáros, aki a közeljövőtől nem sokat remél és örül annak, hogy a "szegény Kófcz Lázár" még él a magyarok emlékezetében, leveleinek írásakor van igazán elemében. Soraió kiderül, hogy nem veszt részt az emigráció akcióiban, mert mint Ludvig Extrának írta 1856. június 7-i levelében: "A politika rám nézve hányató: legyen az európai vagy amerikai; a kormányok mindentitt abszolútisztikusak extra et intra Ilium; ^[1] jó még, hogy az itteni szabadság, ha nem is szül valós jót, de a rosszat is korlátozza." Leveleiből az is kitévnik, hogy sohaem rendült meg a hazája jövőjébe vetett hite, amiről egyik utolsó, Vukovics Sebőhöz 1858. augusztus 29-én írt levelében így vélekedett: "Az idő, a szaporább közlekedés, a tőrhetőleg jobb eszmék terjedése s a pozitív és históriai jog még fog egy sui generis^[1] független Magyarországot alkotni, csakohgy nem olyat, amelyet a magyar góg kíván és remél; a »mikor?« a nemzet halhatatlansága mellett másodrangú kérdés."

Életem utolsó hónapjaiban a már betegeskedő Mészáros nagyon foglalkoztatta, mi lesz írásainak sorsa. Halála után szeretett unokahúga, Szutsics Amália vállalkozott kéziratainak megőrzésére és megjelentetésére, mert mint Mészáros hozzá intézett 1858. szeptember 14-i levelében írta: "Íme, most az unokahúgok legjobbika arra adja magát, hogy az én karcolásaimat eltegye, megmutatandó a világnak: 1-ször mily lelkszegény, száraz, üres, prózai és inkorrekt^[1] író volt az ő nagybátyja, s 2-szor: hogy a magyar tudós-társaság ily szegény gyámolatlanokat is számított levelező tagjai közé! Természetesen, helyesen tón a nevezett tudós-társaság, hogy őt nagy szerencsétlensége után tagjai sorából kitorólte, holtta nyilvánította, s íme itt van egy szerető rokon, s

írományait az ő és saját halála után napvilágra akarja hozni. Oh Jemine! Síromban a kritikák miatt bizonyára meg fogok fordulni; gondold meg ezt kedves jó Málim!"

A kéziratok története azonban másképpen alakult. Mészáros, amikor 1858. október 5-én Amerikából az angliai Liverpoolba érkezett, holmijait, írásait előre küldte Genfbe Puky Miklóshoz, maga pedig gróf Teleki Sándor meglátogatására Eywoodba utazott, ahol súlyos betegségben elhunyt. Kéziratának sorsáról, haláláról több levél is tudósít. Az egyik, Szabó Imre 1858. november 18-i levele az elhunyt bátyjához, Mészáros Antalhoz, többek közt közli: "Holmijának nagyobb része már Genfben van". 1858. december 2-i levelében pedig: "vele volt papírjait Vukovics fogja áttekinteni; »Memoires«-jai... hihetőleg nagy podgyászával mentek Genfbe." Vukovics Sebő volt igazságügyminiszter 1858. december 11-i levelében tájékoztatja Szemere Bertalant Mészáros Lázár utolsó napjairól, miközben megemlíti: "Holmijai legnagyobb részét az öreg - négy ládában - előre küldte Genfbe... Ami a memoirokat illeti, nekem a boldogult azt egészen elolvasta 1853 elején, midőn Jerseyben 10 hetet töltöttem vele. Valami 70-80 iv folio. Pukynál vannak, azon ládák egyikében lévén, melyeket Mészáros előre Genfbe küldött. Puky általam s mások által megkérve, hogy tartsa magánál."

Puky Miklós megőrizte Mészáros irodalmi hagyatékát és a svájci emigrációban élő történetíró, Horváth Mihály csanádi püspök volt vallás- és közoktatási miniszter, amikor megkezdte a szabadságharc történetjének megírását, kútfőként felhasználta Mészáros visszaemlékezéseit is. Az 1865 elején Genfben, Puky Miklós kiadásában megjelent "Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben" című három kötetes mű - egyes nézetek szerint személyes emlékiratok - nagy hatást és vitát váltott ki.

Ebben az időben Szokoly Viktor író és újságíró azt tervezte, hogy közreadja Mészáros Lázár külföldi levelezését és a levelek gyűjtése közben Puky Miklóshoz fordult, aki, mint Szokoly írta, "nemcsak némely levelét, de egyszersmind összes hátrahagyott írományait" megküldte neki. Azzal a "felhatalmazással, hogy ezen, az író által nyilvánosságra szánt s Horváth Mihály által még kéziratban sok helyütt forrásul használt műveket sajtó alá rendezhessem." Mészáros Lázár írásai Szokoly Viktor gondozásában 1866 végén három kötetben, a cenzúra miatt sok rész kihagyásával jelent meg "Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai" címmel. Az első kötet "Mészáros Lázár külföldi levelei és életrajza" (Pest, 1866) című első része Szutsics Amáliához, Vukovics Sebőhöz, özvegy Batthyány Lajos grófnéhoz, Kmety Györgyhöz, Mészáros Antalhoz, Ludvig Jánoshoz írt (86) leveleit tartalmazza, hat levél a haláláról tudósít. Nem kerültek közreadásra Ács Gedeonhoz, Perczel Mórhoz, Pulszky Ferenchez, Szemere Bertalanhoz, Szemere Bertalanéhoz, Dancs Lajoshoz, Fernet Corneliushoz, Mészáros Józsefhez és másokhoz intézett forrásértékű, érdekes levelei, melyeket a különböző levéltárak őriznek. A kötet második része (Szokoly összeállításában) a "Mészáros Lázár életrajza" című anyagot adja közre, az anyag első hadügyminiszterünk életének igen vázlatos, nem egy helyen pontatlan áttekintése.

A második és harmadik kötet Mészárosnak a szabadságharcról írt emlékezéseit tartalmazza. A szerkesztő kihagyásokkal és rövidítésekkel élt. Itt kell megemlíteni, hogy Szokoly Viktor a megjelent emlékiratokat elküldte a történetírő Horváth Mihálynak is, aki figyelmességét 1867. március 5-i levelében köszönte meg. Az is tény, hogy az eredeti kéziratok összevetése a kiadott emlékiratok szövegével nyilvánvalóvá teszi, hogy a cenzúra és más megfontolások miatt az első kötet - 1848 - szinte minden fejezetéből lényeges oldalak, részek és mondatok maradtak ki. Ez mondható el a második kötetről - 1849 - is, melynek terjedelmes XI. fejezetét Szokoly Viktor csak a kiegészítés után, 1871-ben jelentette meg önálló kötetben, "Eszmék és jellemrajzok az 1848/49 forradalom eseményei- és szereplőiről" címmel. Az éles kritikai és szubjektív hangú emlékiratok második részének XII., "Az osztrák dinasztának s kormányának" című fejezetét (334-341. folio) és a később írt "Toldalék egész 1858-ig" című fejezetet (341-347. folio) azonban nem adta közre.

Igaz, ebben az időben már a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában Kézirattárában őrzik Mészáros Lázár kéziratait. Szokoly Viktor ugyanis Pesten, 1867. február 16-án kelt levelében, amelyet Arany Jánoshoz, az MTA titoknokához intézett, bejelentette, hogy Mészáros Lázár "1848-49-dikei emlékiratainak... öröklői és eddigi főhatalmazást nyertem, azokat a Tud. Akadémiának teljes tulajdonul is átszolgáltattam" és "az Akadémia levéltárában való elhelyezésére". Szokoly szükségesnek tartja, hogy levelében röviden ismertesse az emlékiratok eredetét, sorsának történetét és hiteleségét bizonyító adatokat, melyek előadásában a következők:

"1-ször. »Emlékiratai« készítéséhez Mészáros Lázár Kiutahiában, Kis-Ázsiában fogott hozzá s azok írását a Britanniához tartozó Jersey-sziget fővárosában, St. Hélierben fejezte be. E kéziratok összesen 284. törött ivre terjednek, melyek közül mintegy 140 iv Katona Miklós, most Erdélyben élő ezredesnek Mészáros dictálása után való írása; az itt-ott látható javítások azonban itt is Mészáros kezéből eredtek. A 140-dik iven túl az egész Mészárosnak saját kézírása. Az utolsó íveket - melyeken a nem egyazon időben történt írást úgy is észre vehetni - Mészáros később, Amerikában tartózkodása idején függesztette az egészhez.

2-ször. Emlékiratait Mészáros végrendeletében Vukovich Sebő 1849-diki igazságügyér gondjaira bízta s óhajtja, hogy azok valaha napvilágot lássanak. Vukovichtól a kéziratok Puky Miklóshoz kerültek Genfbe, s ugyane városban használta azokat nagyrédemű Horváth Mihályunk, midőn "Magyarország függetlenségi harcának történetét" írta. - Midőn pedig nekem ezen emlékiratok létezésé tudomásomra jutott, s hosszas levelezés után értesemre esett, hogy Puky Miklós úrnál vannak letéve, - megkeresésemre nevezett hazánkba azokat titkos úton, igaz hálámat érdemlő készséggel juttatta 1865 végén kezeimhez.

3-ször. A kéziratok hitelességét bizonyítja először azon út, melyen azok a tekintetes Akadémia kezébe jutnak, t. i. Mészáros hagyatékából Vukovich s Puky urak és az én kezeimben át. Másodsor: a kéziratoknak más, Mészárosról eredt kéziratokkal való összehasonlítása, melyek mai nap mind az én birtokomban, mind másokéban számos darabban vannak. Harmadsor: bizonyíthatják Mészáros kor- és kártársai, s köztük épen nagy történetírónk, Horváth Mihály is, kit a szóban forgó kéziratok átszolgáltatásakor Akadémiánk ismét kebelében üdvözöl.

Végül megjegyeznédnek tartom, hogy bár ezen emlékiratok legnagyobb részét már közrebocsátottam vala nyomtatásban, az Akadémia levéltárába letevesüket mégis több okból hiszem szükségesnek, melyek közül csak azt hozom fel, hogy ez iratok hazánk történetének legfontosabb szakából, magas polcon szerepelt egyénétől nyújtanak följegyzéseket; hogy én azokat nem teljesen bocsátam közre, a fegyverletétel és Komárom átadása utáni dolgokat elhagyván, részben az ismétlések, részben nem szorosan a tárgyhoz tartozóságuk s részben amiatt, mert a véres visszatérás eseményeinek elősorolása, könyvem közrebocsátása idejékor, az osztrák cenzúra eljárása folytán a Mészárosra vonatkozó egész gyűjtemény megjelenését kockáztatta volna; - s hogy ezen kéziratok biztos helyen őriztessenek meg, erre nézve ok még az is, mert az én kiadásomban az Emlékiratoknak nem csak irányán tevők tetemes s nézetem szerint szükséges változtatást, de mert a szövegből magából egyes kifejezéseket, sokszor egész hosszabb pontokat is ki kellett hagynom, hol azután az emlékiró helyett én, mint közlő veszem át az elbeszélés fonálát."

Az MTA 1867. június 3-i ülésén Arany János titoknok felolvasta Szokoly Viktor idézett levelét, "rövid pro memoriáját",^[10] mely szerint Mészáros emlékiratainak eredeti kéziratát az örökösök és örök felhatalmazásából a Magyar Tudományos Akadémia teljes tulajdonul felajánlja. Ez alapján az ülés határozata kimondta: "Elfogadjatik, s áttéteik az Akadémia kéziratárába." Ezután Arany János, az MTA titoknoka 1867. június 21-én a következő levelet írta Szokoly Viktornak: "A Magyar Tudományos Akadémia folyó jun. hó 3-án tartott ülésében szerencsém mellettel bejelenteni, hogy Tekintetes ur néhai Mészáros Lázár 1848-i magyar hadügyminiszter hátrahagyott kéziratát az Akadémia kéziratárában felajánlani és már régebben a titoknoki hivatalhoz beküldeni is sziveskedett. Az Akadémia, midőn egy részről méltó kegyelettel fogadta el a becses ereklyéket gondviselése alá, másfelől megbízott engem, hogy Tekintetes urat, jegyzőkönyvében is kifejezett köszönetéről tudósítsam."

Mészáros írásairól Gyulai Pál "Mészáros hagyományai" című, a Budapesti Szemle, 1867. VII. kötetében megjelent recenziójában fejtette ki nézetét. "Mészáros Lázár hagyományait olvasva önkénytelen Mikes Kelemen jut eszünkbe" - állapítja meg ismertetőjének első mondatában. Összehasonlítása szerint a két történeti személyiség életútja és művei - noha más és más korban éltek, más és más szerepet töltöttek be, valamint Mikes nagyobb írói tehetség Mészárosnál - sok vonatkozásban hasonló. Egyértelmű véleménye az is, hogy Mészáros mindegyik írása egyszerre becses irodalmi mű és értékes történelmi forrás, melyet teljesen áthat a keserű hangulati hullámlás, a szatírába hajló jóakaratu humor.

Mészáros kiadott írásos hagyatékából a torzóban maradt önéletrajzot tartja a legkitűnőbb munkájának. Ezt az ítéletet a mű irodalmi értékeinek, művészi hatású életképeinek bemutatásával meggyőzően bizonyítja. Szerinte Mészáros unokahúgával folytatott levelezése az, amely "leginkább hasonlít Mikes Kelemenhez", mivel ekkor "Mészáros elemében van". A neves kritikus és irodalomtörténész a levelek elemzése alapján azt is megállapítja: "Néhány valóban esztétikai^[11] becsű levélre találhatni e gyűjteményben, melyek a magyar irodalomban e nem jobbajhoz tartoznak." Az emlékiratok irodalmi és történeti értékeit vizsgálva Gyulai kiemeli, hogy az 1848-49. évi események tömege miatt a volt hadügyminiszter néhol nehezkesebb elbeszélő, humora pedig inkább szatírába hajló. Megjegyzi azt is, hogy a forradalom és szabadságharc politikai és hadi eseményei, izgalmi és az őt ért bírálatok nagyon megviselték történelmünk első hadügyminiszterét, és ezért a benne felylemlett keserűség érzése mélyen átítatja visszaemlékezéseit. Ez a keserű hangulat és kedélyállapot esztétikailag igen sikerült humoros és szatirikus részeket írt Mészárossal. Kijelenti, hogy az emlékiratok megfelelő forráskritikával a szabadságharc nélkülözhetetlen forrásanyagai közé sorolandók. Leszögezi azt is, hogy a szabadságharc történeti eseményeit személyes hangon megörökítő írásmű, "Mészáros jellemére és tetteire nézve (is) a legbiztosabb forrás."

Mészáros írásainak kiadása is közrejátszott abban, hogy Hunfalvy János egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Osztályának rendes tagja 1867. november 24-én Arany János titoknoknak javasolja Szokoly Viktor levelező taggá választását. "Szokoly Viktor úr szorgalmának és tudományos készségének számos jelét adta, kivált az általa szerkesztett »Hazánk és a Külföld« című folyóiratában". Az ajánlást azonban elutasították.

A közelmúltban az ismert történész, Kosáry Domokos "A Görgey-kérdés története" című művében a Mészáros-levelezést és emlékiratokat témája szempontjából elemezte. Ennek során röviden bemutatja a mészárosi írásművek tartalmát, értékeit, az író iránti hűségét, aki "miniszteri posztján komoly munkát végzett", kiemelve Mészáros feltűnő ellenszenvét Görgeyvel és Klapákkal szemben és Dembinski iránti érezhető elfogultságát. Így ír: "Rezignáltan kedélyes, kissé körülményes, anekdotikus írásai - főleg levelei - alapján Gyulai Pál - némi túlzással - Mikes Kelemenhez hasonlította őt. A sztoikus külső, e védőburok mögött azonban fájó sebhelyek égtek. Mészáros jóízű modorban, bár egy kissé keserű iróniával ír saját becsületes naivságáról, amely egykor tetteit vezette. Emlékiratain azonban ezzel együtt egykori mellőzöttségeinek és balsikereinek emléke uralkodik."

Áttekintve az elmúlt évszázad, különösen az utolsó negyedszázad 1848-49-es magyar forradalommal és szabadságharcra foglalkozó történeti és hadtörténeti irodalmát, egyértelműen megállapítható, hogy a kutatók nélkülözhetetlen forrásként használták Mészáros Lázár írásait. Am annál megdöbbentőbb és érthetlenebb, hogy a kutatók nem merítették Mészáros Lázár törökországi naplójából. Igaz, hogy Mészáros 1849-1850. évi naplója

kalandos utat járt be, amíg az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárának tulajdonába került. Az OSZK a Naplót 1886. december 20-án 50 forintért vásárolta meg Egressy Vince nyugállományú honvéd századostól és azóta őrzí ezt a kutatás által eddig alig feldolgozott, alig használt forrást.

Mészáros egyetlen megmaradt naplójának hitelességéhez nem fér semmi kétség, mivel már 1871. április 14-én: "Szatmár megye polgári törvényszéke részéről a szakértői véleményezés alapján hivatalos hitelességgel igazoltatik, miként jelen zöldvásznon borítékba kötött 174 8-adrét^[12] lapon vezetett kézirat Mészáros Lázár volt első független magyar hadügyminiszter saját kezű írása." A Napló belső borítóján található idézett szöveget Szatmár vármegye polgári törvényszékének elnökhelyettese, Tróh János és aljegyzője, Hegedűs Ede aláírásával és a törvényszék pecsétjével hitelesítette. Szatmár vármegye törvényszéke, az akkor még Katona Miklós tulajdonában lévő napló hitelességét három, a naplóhoz mellékelt dokumentum alapján állapította meg.

Az első irat Szőke Kálmán vármegyei törvényszéki ülnök jelentése a törvényszék 1112/871. számon elrendelt Mészáros Lázár által hátrahagyott napló szemléjéről, aminek során bizonyítást nyert, hogy a napló Mészáros "által sajátkezűleg íratott". A második okmány, egy jegyzőkönyv Katona Miklós kérelmét tartalmazza: "Czélja jelen kérelmenek az, hogy a volt első független magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár által a Kutahiában-i internatio^[13] eseményeit magában foglaló sajátkezűleg vezetett naplója hiteles alakban a történelem becses kútforrásául szolgálják, s hogy ez azonosítható legyen mindenekelőtt felmutat" vagy írt öt dokumentumot, amelyet Mészáros írt alá. Katona Miklós volt honvéd ezredes ezután bemutatta: 1.) A Debrecenben, 1849. február 16-án kelt D/g. 3342/145. számú iratot. 2.) A Debrecenben, 1849. február 21-én kelt F/g. 3835. számú iratot. 3.) A Debrecenben, 1849. február 26-án kelt B. 1049. számú iratot. 4.) Az 1851. január 8-án Winchesterben kelt felhatalmazás gróf Crey angol belügyminiszterhez a magyarok Kutahiába szállítása tárgyában. 5.) Mészáros Flushingban kelt 1858. október 8-i levele Katona Miklóshoz. "Ezek alapján hiteles a Mészáros Lázár által saját kézzel vezetett s zöld vászonba kötött s 174 8-ad rétű lapot magába foglaló napló." Ezt bizonyították be még a szakértők, Nagy György magyar királyi állami mérnök és Bihari Péter református gimnáziumi igazgató is. A jegyzőkönyvet aláírták a már említett Nagy György, Bihari Péter, Katona Miklós, Szőke Kálmán, valamint Kiss Ernő Gusztáv jegyzőkönyv-vezető. A harmadik irat szerint a kézirat "Egressy Vince nyugalmazott honvéd századostól, a szakmunkák pénztárából 50 ft-ért vásároltatott 1886. december 20-án. Mellékelve két, a kézirat eredetiségét bizonyító okirat!"

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy Katona Miklósnak 1871-ben az volt a törekvése, hogy a "Mészáros Lázár által a kutahiábani internatio eseményeit magában foglaló sajátkezűleg vezetett naplója hiteles alakban a történelem becses kútforrásául szolgálják". Katonának ez az akarata elhunyt - 1886. augusztus 14-e - után teljesült, amikor 1886. december 20-án a napló az OSZK tulajdonába került. Azaz elgondolása azonban, hogy a történetírás forrásává váljék, mégsem vált valóra, mivel a kutatók e témában megjelent feldolgozásai és forráskiadványai nem jelzik, hogy létezik a napló. Nem hivatkoztak rá, nem idézték belőle. E mulasztás megszüntetésére tettünk néhány sikeres, de még több sikertelen kísérletet. A hetvenes évek végétől igyekeztünk Mészáros 1849-1850. évi naplójából érdekes részleteket közreadni és felhívni a kutatás figyelmét a napló forrásértékére.

A Napló mellőzése a történetírás és a hadtörténetírás által nem magyarázható csak azzal, hogy a kézirat nehezen olvasható. Valószínűnek tűnik, hogy Mészáros Lázár 1849-1850. évi törökországi naplóját azért nem használták és adták ki, mert sok olyan elemet tartalmaz, amely kényelmetlenül érintette az elmúlt évszázad különböző hivatalos köreit, mozgalmait és irányzatait. Mészáros éles ellenérzései a Habsburg-dinasztiával, Ferenc Józseffel, de Kossuth Lajossal, Görgey Artúrral, Petőfi Sándorral és más magyar és külföldi neves személyiséggel szemben taszítólag hathattak a naplót esetleg kézbevevő kutatóra. Ezenkívül még meghökentetőbbek lehettek a napló azon sorai, amelyekből kiderül, hogy Mészáros Lázár volt császári-királyi huszár ezredes, az MTA levelező tagja, történelmi szerkesztő első hadügyminisztere és honvéd altábornagy világnézetében uralkodó helyet foglalnak el Francois Marie Charles Fouriernek, a nagy francia utópista szocialistának eszméi és tételéi.

Mészáros naplójegyzeteiben, lévén "fourierista" merészen bírálja a korabeli társadalmi visszasságokat. Úgy képzei el az egyének boldogulását az emberi társadalomban, hogy azok erői és képességei érvényesülhessenek. A korabeli európai társadalmi és gazdasági igaztalanságok megszüntetését és lehetséges fejlődését vizsgálva 1850. január 4-5-i naplójegyzésében többek között kijelenti: "Akármint mondjon a világ a szocializmusról, az okos szocializmust el nem kerülhetik, ha rendet és jobb létet akarnak látni." A Napló sorából egyértelműen kiderül, hogy szemében a függetlenségért és a polgári átalakulásért folytatott harcnak az emberi társadalom megjobbítását is szolgálnia kell.

A Napló legnagyobb erénye az, hogy írja éles szemű megfigyelőként, de igen szubjektíven fogalmazta meg napi följegyzéseit a száműzöttek életéről. Nagyon kritikus hangon vázolja fel a törökországi internálás szövevényes kérdéseit és szereplőit, a nagyhatalmak politikáját és a magyar internáltak sorsának európai ügyvé váló nemzetközi küzdelmét. A napló a Törökországba menekülés és az internálás egyéni felfogású történelmi vázlat. E följegyzések nélkül jóval kevesebbet tudnánk, noha Mészáros ítéleteiben elfogult, de őszinte. Éles szavakkal bélyegzi meg a Habsburg-uralkodóház és a Schwarzenberg-kormány magyarországi önkényuralmát, a véres megtorlást és a gátlástalan törekvést, hogy az országot beolvassák a birodalomba. Megrendítő mondatokat jegyez be arról is, hogy nemcsak saját, hanem sokak életét és szabadságát is a török földre való menekülés mentette meg. A napló értékes krónikája a menekültek megmentéséért folyó diplomáciai csatározásoknak, melynek során a török kormányzat a brit és francia kormány és közvélemény támogatásával a háborúval való fenyegetőzés ellenére megtagadta Ausztria és Oroszország követelését a menekültek kiadatására. Ismeretlen adalék arról is, hogy az osztrák ügynökök mások mellett miként próbálták őt is megkörnyékezní, hogy hogy miért tagadta meg a muzulmán hit felvételét, miközben Bem, Kmety, Stein Miksa és több más magyar és lengyel száműzött egy közeli török-orosz háború reményében áttért és török katonai szolgálataba lépett. A napló sorából az is kiderül, mit tett Kossuth Lajos és a nevesebb száműzöttek a magyar ügyért nemzetközi síkon.

Mészáros naplója abból a szempontból is értékes, hogy bemutatja miként változott Kossuth Lajos, Batthyány Kázmér gróf, Perczel Mór, Dembinski Henrik és mások politikai és emberi magatartása. A naplójegyzetek segítségével még jobban feltáruhnak előttünk első hadügyminiszterünk személyiségének legfőbb tulajdonságai, erényei és gyengéi. Ezek kitűnnek akkor is, amikor elolvassuk néhány szavas szubjektív portrévázlatait a magyar, osztrák, török, orosz, angol, francia vagy más államférfiakról, közszereplőkről, hivatalnokokról és internáltakról.

Ki kell emelni, hogy első hadügyminiszterünk naplóját átszövi a tudományos igényű néprajzi érdeklődés is. Találó szavakkal ismerteti Turnu-Severintől Vidinen és Sumlán át Kutahiáig megtejt útját, valamint a kutahiái tartózkodás alatti tapasztalatait. A török állam, kormányzat és hivatalnokok jellemzőit, az egyre erőteljesebbé váló birodalom különböző népeinek életmódját, gazdálkodását, településeit, természeti szépségeit és kincseit, az eltérő vallási és történelmi hagyományokat, szokásokat.

Naplójában Mészáros nemcsak a híreket, eseményeket és a szereplők tetteit rögzítette, hanem az internáltak hangulatát befolyásoló különböző mendemondákat is. Napi életének és olvasmányainak színes leírását adja. Följegyzéséből az is kiderül, hogy a sok nyelvet ismerő tábornok milyen módon kezdett el törökül tanulni. Naplójának utolsó része sajátkezűleg írt török-magyar szótár és nyelvtan. A napló utolsó két főlőjőán szereplő följegyzés-töredékeket nem közöljük, mivel nem a törökországi internálása alatt, hanem 1849 májusában íródtak. Ezek a maga számára készített töredékes emlékeztetők egyrészt a 74. honvéd zászlóalj nagyváradi katonanevelő intézetben 1849. május 21-i és 22-i ellenőrzésén, másrészt a mezőhegyesi katonai menzelen május 23. és 26. közötti szemlélén tapasztaltakat tartalmazzák. Ezenkívül az utolsó főlőjőn még feljegyezte a létfenntartására a törököktől négy alkalommal kapott pénzüsségeket - 2625, 1050, 1050, 1245 - összesen 5970 piaszt.^[14]

A naplóról még el kell mondani, hogy Mészáros Lázár saját használatra és nem kiadásra szánta, amiért följegyzéseinek helyesírása bizonytalan és következetlen. Ez tette indokolttá, hogy a ma érvényes helyesírási szabályokhoz igazítsuk a személy- és helységnevek írásmódját, a külön- és egybeírását, a hosszú és rövid magánhangzók ékezetét. A sajátos korabeli dátumjelölési formát meghagytuk, de zárójelben közöljük a hónapok és napok jelenleg használatos elnevezését. A naplójegyzetek értelmének megváltoztatása nélkül az élő gyakorlathoz közelítettük a szövegek központozását, a mondatok tagolását. A naplóról által sokszor alkalmazott rövidítéseket feloldottuk és a kiegészítéseket szögletes zárójelben adjuk. A szövegen jelölések nélkül javítottuk a kihagyott és eltévesztett betűket, a nyelvi hibákat és következetlenségeket, a rosszul használt ragokat. A fogalmazás szokatlanúságára szögletes zárójelbe tett felkiáltójel, az olvasat bizonytalanságára és a szöveg olvashatatlanságára kérdőjel hívja fel a figyelmet. Nem kis problémát jelentenek a szövegben a mára kihalt vagy elavult szavak, de mivel többségük jelentése kikövetkeztethető csak a nehezebbek jelentését közöljük a jegyzetben.

Mindezeket a változtatásokat úgy hajtottuk végre, hogy Mészáros Lázár törökországi naplója semmit se veszítsen eredetiségéből és történeti forrásértékéből, de az érdeklődő számára könnyebb legyen a napló olvasása.

Szükségesnek tartom itt is kiemelni, hogy a Mészáros naplójában található török-magyar szótár és nyelvtan sajtó alá rendezése és elemzése Dobrovits Mihály értékes munkája. A kézirat feldolgozása során a szöveg helyesírásának megoldásában régi kiadói kollégám, Eszes Máté volt segítségemre. Hálás vagyok dr. Zachar József hadtörténelmi kollégámnak a német, francia és latin szövegek értelmezéséhez nyújtott nagy segítségéért. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik valamilyen módon támogattak és segítségemre voltak abban, hogy Mészáros Lázár elfeledett naplója kiadásra kerüljön az 1848-1849. évi magyar forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára.

Bízom abban, hogy a nagyközönség kezébe kerülő értékes napló nemcsak forradalmunk és szabadságharcunk jobb megismeréséhez járul hozzá, hanem elősegíti felidézni a magyar internáltak törökországi sorsát, valóságos gondjait és emberi szenvedélyeit is. A kötet hozzájárulhat Mészáros Lázár tábornok méltányosabb megítéléséhez és egy olyan történeti látásmód kialakításához, amely nem elfogultan néz szembe a múlt történetének realitásaival.